

میللهت و سه‌ره‌پهرشتی پرۆسه‌ی دیموکراتی ... بارزان شوان

مه‌به‌ست له شیکردنه‌وه‌ی ئهم باب‌ه‌ته ئه‌وه‌یه که چۆن ئیمه‌ی نه‌ته‌وه‌ی کورد بتوانین سوود وهر‌بگیرین له میژووی بنه‌ماو بناغه‌ی به‌رپا‌بوونی دیموکراتیه‌ت، وه به له‌ز تیکۆشین و هه‌ولده‌ین بۆ بنیاتنان و دامه‌زراندنی کۆمه‌لگایه‌کی یه‌کسان وه‌ک گشت گه‌لانی ئازادی جیهان.

دیموکراتیه‌ت ئه‌و ده‌رگا یاساییه ئاواله‌یه نیه که هه‌ر که‌سه به خواست و ویسته‌کانی خۆی لیکیده‌یه، به‌لکو خۆی له خۆیدا کۆمه‌لێک له ما فی ره‌وای هاو‌لاتیه، که ده‌بنه‌ هۆی دامه‌زراندنی وولات و چیکردنی ده‌وله‌تییکی سیاسی. ره‌چاونه‌کردنی خودی دیموکراتیه‌ت، ده‌بیته‌ هۆی پشیلکردنی یاساو مافه‌کانی گه‌ل، هه‌ر دیموکراتیه‌ته که هه‌تاوه‌کو پادشاو سه‌ره‌ک کۆماره‌کانیش ناچار ده‌کات، ملکه‌چی یاسا بنه‌ره‌تیه‌کانی کۆمه‌لگا بن.

دیموکراتیه‌ت به‌خۆی بره‌گه‌گراییه‌کی سیستیمی کۆمه‌لگایه، که له بیر و بوچوون و هزری میشک پیکهاتوه، ئهم چه‌ند بیروباوه‌ره له خودی ناوی دیموکراتی دی‌رینتره. بناغه‌که‌ی یه‌کسانی ویه‌ک نرخ‌ی تاک و چین و تویرێ کۆمه‌له، ئهمه هه‌ر به خۆی هی‌نده‌ی میژووی پیکهاتووی مرو‌ف کۆنه، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌یه که تا وه‌کوو ئیستاش زه‌حمه‌تی تی‌گه‌یشتنی‌مان هه‌یه.

دوای جه‌نگی جیهانی دووهم ده‌رکه‌وت بۆمان که ئهم بره‌گه‌یه به‌ته‌نها ناتوانیت تا هه‌تایه مانه‌وه‌و ژبانی مرو‌ف بپاریزیت. به‌لگه‌ش بۆ ئهمه هاتنی هینله‌ره بۆ سه‌ر ته‌ختی ده‌سته‌لات که له پوانگه‌دا ئه‌و به‌خۆی به شیوه‌ی هه‌لب‌ژاردنی‌کی دیموکراتیانه‌ی خه‌لکی هاته‌ ب‌زارکردن، هه‌ر له‌و ده‌مه‌دا گه‌لێک له هاو‌لاتیانی ئالمانی به‌راسته‌وخۆ، بوون به پالپشتی هاتنی فاشیه‌ت و ره‌گه‌ز په‌ره‌ستی، هه‌ر بۆیه له سالی ۱۹۴۵ دا نه‌ته‌وه یه‌ک گرتوه‌کان هاته‌ کایه‌وه و له سالی ۱۹۴۸ یشدا. یاسای مافی مرو‌ف هاته‌ سه‌قامگرتن.

رۆبه‌رت دالی فه‌یله‌سووفی ئامریکی له سی بره‌گه‌دا بناغه‌ی بنه‌ ما‌کانی دیموکراتی ده‌کۆلێته‌وه‌و ده‌لێت که!

۱_ هه‌ر مرو‌فیک شایه‌نی ماف و پله و پایه‌ی خۆیه‌تی.

۲_ هه‌ر مرو‌فیک پیکه‌یشتوو یاخود گه‌نج به‌ گشتی به‌ خۆی بریاری چاره‌نووس و ئاره‌زوه‌کانی خۆی ده‌دات

۳_ هه‌ر مرو‌فیک گه‌شه‌ کردو و ئه‌وه‌نده تی‌گه‌یشتوه که به‌خۆی بریاری بیروباوه‌ر و بوچوونی خۆی ده‌دات.

ووشه‌ی دیموکراتی له زمانی یۆنانیه‌وه هاتوه وه مانا‌که‌شی به‌پۆه‌به‌رایه‌تی یاخود (سه‌ره‌پهرشتی میلله‌ت) ده‌گرێته‌وه. ئه‌و فورم و ئادگاره‌ی که یۆنانیه (گریکیه) کۆنه‌کان به‌ر له ۴۰۰ سالی پێش زایینی دا به‌پۆه‌یان ده‌برد، ده‌توانین بلێین چاتر بوو له ئادگاره‌کانی سه‌رده‌می ئیمه‌دا، ئه‌ویش هه‌ر له به‌ر ئه‌وه‌ی که ئه‌وان له‌و کاته‌دا گشتیان له‌سه‌ر گردی (پنیوکسدا) کۆ ده‌بوونه‌وه و به‌ تیک‌پراییی بریاریان ده‌دا له‌سه‌ر ئه‌و یاسایانه‌ی که ده‌بیته‌ ره‌چاو بکری‌ن.

ئهم به‌پۆه‌برده‌ به‌رداوام بوو تا وه‌کو سالانی ۳۰۰ ی.پ. ز، به‌لام له‌وه به‌ دواوه تا وه‌کو سالی ۱۵۰۰ زایینی ئایین و سیاسه‌ت شان به‌ شانی هه‌قدی ده‌سته‌لاتدار بوون. بنه‌ما‌کانی دیموکراتی وایان لێهاتبوو که سه‌رۆک تیره‌و ئه‌میر و پادشا‌کان ببوون به‌ ناردرای

14:44 2006-02-04 به کاتی ناوهندی ئه وروپا

(نوینه‌ری) خودا و ئه‌وان بۆیان هه‌بوو گشت بریارێک ده‌رکه‌ن و بیکه‌ن به یاسا، ئه‌م کاره‌ساته به‌رده‌وام بوو تا وه‌کوو هاتنی مارتین لووتەر له شاری فیتته‌نبورگی ئالمانیادا، وه هه‌ر ئه‌و ۹۵ تیزی بۆ گۆرانیکاری دامه‌زراند.

له راستیدا ئینگلیزه‌کان بوون به هۆی پیشکه‌وتنی دیموکراتی کاتی که دوو فیه‌له‌سووفی وان به ناوی توماس هۆبیس و ژۆن لۆک به‌رنامه‌ی نوێیان داڕشت، که تییدا هاتوه و ده‌لیت! ده‌سته‌لات به هیچ شیوه‌یه‌ک له خوداوه‌نده‌وه نه‌هاتوه به‌لکوو له میله‌ته‌وه هه‌لقولاوه، ئه‌م ده‌سته‌لاته‌ش پیکهاتوه له ریکه‌وتن له نیوان ده‌سته‌لات و گه‌له‌وه، به واتای ئه‌وه‌ی که میله‌ت خزمه‌تکاری ده‌سته‌لات نیه به‌لکو ده‌سته‌لات به‌خۆی خزمه‌تکاری گه‌ل و نه‌ته‌وه‌یه.

سالانی کۆتایی ۱۶۰۰ و سه‌ره‌تاکانی سالانی ۱۷۰۰ به چه‌رخێ ئاگاداری و پوونکردنه‌وه ده‌ژمی‌دری. یه‌کیک له هه‌ره مه‌زنه گۆرانیکاریه‌کان شو‌رشی فه‌ره‌نسیایه که له سالێ ۱۷۸۹ دا پوویدا، هه‌موو چینه‌کانی گه‌ل هی‌پرشیان کرده سه‌ر قه‌لای باسنتیل و گرتیان، له دوا‌ی چه‌ن کۆبوونه‌وه‌یه‌ک و له ماوه‌ی چه‌ند هه‌فته‌یه‌کدا مه‌له‌به‌ندی کۆبوونه‌وه‌ی میله‌ت دامه‌زراو مافی چاره‌نووسی مرۆف و نه‌ته‌وه‌یان تیادا چه‌سپاند.

به‌ناوبانگترین فیه‌له‌سووفی ئه‌م چه‌رخه فه‌ره‌نسییه‌ک بوو بوو به ناوی چارلس لویس دی‌مونس‌تیک که بووبه دامه‌زراندنی دوو بیر و بۆچوون ئه‌ویش به یه‌که‌جاری کاری کرده سه‌ر پرۆسه‌ی دیموکراتی، یه‌که‌میان دابه‌ش کردنی ده‌سته‌لات بوو دوه‌میشیان دامه‌زراندنی بنه‌ما یاساییه‌کان بوو که پیک‌دیت له بنکه‌ی بریاردان که پارله‌مانه و میریه که به جیه‌جی کردنی بریاره ده‌رچه‌کانه و داد و دادوه‌ریه که ده‌زگایه‌کی سه‌ربه‌خۆیه و کاره‌که‌ی پیک دیت له پشکنین و سه‌ره‌په‌رشتی ئه‌م ئۆرگانانه.

چوارچیه‌ی دیموکراتی به‌ستراوه به‌چۆنیی و هه‌لسانگاندنی تاکه جیاوه‌زه‌کانی کۆمه‌ل و بناغه‌که‌ی یه‌کسانی و ماف و نه‌خی مرۆف و چین و توێژه‌کانی گه‌له، مه‌رجه‌که‌ی گرێ‌دراوه به بیروباوه‌روی ئازاد و حوکمو دادی سه‌ربه‌خۆوه و به هیچ جو‌ریک به ده‌سته‌لاته‌وه گرێ نه‌دراوه. مه‌رجه‌کانی دیموکراتیه‌ت هه‌لب‌ئاردنی راسته‌وخۆیه، ئه‌مه‌ش کارمه‌ند ده‌بی‌ت به‌و جو‌ره پارتی سیاسیه‌ی که کار ده‌که‌ن به شیوه‌یه‌کی ریکوپی‌ک له‌و کۆمه‌لگایه‌دا، که له گه‌ل پرینسیپه‌کانی میله‌ته‌دا یه‌که‌ده‌گرنه‌وه بۆ دوا‌پو‌ژیکێ گه‌شبین بۆ گشت تاکه‌کانی کۆمه‌ل.

کۆمه‌ل پێشه‌که‌و‌یت به ده‌زگا‌کانی بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی بێ‌لایه‌ن، نه‌به‌ستراوه به باوه‌ری چینه ده‌سته‌لاتیکێ سیاسی، له گه‌ل ئه‌و ریک‌خراوه جه‌ما‌وه‌ریانه‌ی که گورجو‌گۆ‌لانه کارده‌که‌ن له نیو چینه جو‌را‌وجو‌ره‌کانی گه‌لدا، ئه‌مانه ره‌نگدانه‌وه‌ی بیروبو‌چوونی جه‌ما‌وه‌رن که به شیوه‌یکێ ئازادانه بیرده‌که‌نه‌وه.

به‌رپرسی سیاسی خواستی گه‌له له‌و حیزبه‌ی که حوکم ده‌گێ‌ڕێ له وڵاتدا. ده‌ستگا‌کانی پۆشن‌بیری و خویندن و لێ کۆ‌لینه‌وه و زانیاری بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی ئاشکرا بناغه‌یه‌کن بۆ ریک‌خستن‌یان، کولتووریکی دیموکراتی بۆ یه‌کسانی و رێز و خو‌گرتن به‌رامبه‌ر بۆچونه‌کانی تا‌کو گروپه‌کان، هه‌ر به‌خۆشیان له‌نیو ئه‌م پ‌واله‌تانه‌دا یه‌که‌ده‌گرنه‌وه‌و ده‌بنه بنامایه‌کی بناغه‌یی بۆ چه‌سپاندنی دیموکراتیه‌ت له نیو گشت چینه توێژه‌کانی کۆمه‌لدا.

دیموکراتیه‌تیکێ باش له‌نیو ده‌زگا‌کان و په‌یمانگا‌و چینه‌کانی ده‌وله‌ته‌دا، دا‌وای به‌شکردنی ده‌سته‌لاته‌ ده‌کات.

به‌رپوه‌بردنی ده‌زگا‌کانی کۆمه‌ل و پێش‌خستن‌یان ده‌بی‌ته هۆی سه‌قام‌گرتنی دیموکراتی، بۆ ئه‌وه‌ی بتوانرێت به په‌روایانه دابه‌شی توانا‌کانی کۆمه‌لگا‌ بکات وه‌ بتوانرێت که ده‌سته‌لات

زه وتکردن بنه بربکهی وه رهشوه و پاره دان بن بربکریت وه به یه کچاو ته ماشا کردنی گشت تاکه کانی گهل به رامبه ر به یاسا دلنیا بکهیت. ئه مه ژیرخانیککی بنچینه ییه بو به ریوه بردنی کاره جوړاو جوړه کان له کو مه لگادا.

له کو مه لگایه کی دیموکراتیدا ده توانریت گرژی و ناخوشیه کان و شهرو پیکدادان به شیوه ییه کی ناشتیخوازانه چاره سه ر بکریت. کو مه لگا به به کاره یینانی ئه و میکانیزمیانه ی که دژ به یه کن و پرووده دات له نیو گروه جیاوازه کانی گهلدا پی شده که ویئت. وولاتت گه شه ده کات به کردنه وهی فابریک و کارخانه. یارمه تی جووتیاران بدریئت بو به ره هم هیان و به گوړه ول بدریئت کارو شوول بو گشت تاکه کان و هاو لاتخان بدو زریته وه، گهل زیاتر به ره و پی شده پروات گهر هه ول بدریئت هه ر که س به لای خو یه وه مانای به رپر سایه تی بزانیئت وه کو مه ل به گستی هان بدریئت بو ریزگرتن له و یاسایانه ی که هه ن وه هه ر که س به شیوه ییه کی دیموکراتی داوای مافه کانی خو ی بکات.

به شداربوونی خه لکی له گشت بواره کاند و دابه شکردنی ده سته لات له نیو ده زگاکانی میریدا ده بیته هو ی به کخستنی چینه کانی میلله ت و باوه رو دلنیا بوونه وه ییه کی ئازاد. ئه و دیمکراتیه ته ی که ئاشکرایه و ده توانین به شیوه ییه ک بیینین که له به ر چاودایه، ئه وه ییه که بتوانریت هوکمیککی دیموکراتیانه ی تیادا به ر ئه نجام بدریئت. له م فوړمه دا میلله ت خو ی نوینه رانی هه لېژنیردراو ده بزیرریت، بو ئه وه ی بتوانیئت به شدار بیئت له بریار ده رکردندا.

شیوه ی جوړاو جوړه ییه بو ئه و هاو لاتیانیه ی که وه ک نوینه ری گهل دینه هه لېژاردن!

۱- ئه م نوینه رانه به راستی نماینده ی راسته قینه ی گهل بن.

۲- ئه م نماینده ده بیئت هه مان بوچوونی ئه و خه لکانه ی هه بیئت که هه لیا نېژاردوه.

۳- کاری ئه م نوینه رانه ئه وه ییه که ئاوات و بوچونی ئه و که سانه بی نیته گوړه پانی گفتوگو که هه لیا نېژاردوه.

۴- ئه م نوینه رانه هه لگری ئارمانج و هاته دی خه لکانن که هه لیا نېژاردون.

۵- ئه م نوینه رانه ده بیئت لیها تو و خاوه نی خو وړه وشتی جوان بی و خو لقی نه ر بن

ئه م نوینه رانه دامه زراون بو بنیاتنانی پایه ی دیموکراتی له روانگه ی بیرکردنه وه ی ئازاد دا، نوینه رانی خه لکی هه میشه بو یه کسان بوونی گشت چینه کانی گهل هه ول ده دن گهرچی بوچوونی هه ندیک له وان له گهل بوچوونی خو شیاندانه گونجین و یه ک نه گرنه وه

چوار شیواز دیته یادکردنه وه له م نیوانه دا که بریتین له!

۱- هه لېژاردنی نوینه ران /// ده بیئت دوو باره بکریته وه بو گوړینی ئه و ئه ندامانه ی که له لایه ن گه له وه بژاردراون، ئه م کاره ش هه ر بو یه ده کریئت بو ئه وه ی خه لکی ئازاد بن له گوړینی ئه و نماینده ی که ئاواتی خه لکان نا هیینه دی.

۲- نماینده کان ده بیئت سه ربه خو یی هزریان هه بیئت، کاتیک که ده یانه ویئت بریاریک ده ربکه ن، ده بیئت له گهل نوینه رانی تر دا گفتوگو ییه کی پر به سوود بیینه ئاراهه، جا دوی ئه وه پیکه وه ده توانن بگه نه بریارگرتن.

۳- گهل ئازادی ده ربړینی بیرو پای خو ی هه یه ئه م نوینه رانه بو یان نیه کار که نه سه ر بوچوونه کانی خه لکی.

۴- هه رچی ده رباره ی ئازموونی راده ربړینیشه، گهل بو ی هه یه که رای خو ی ده ربړیئت به رامبه ر به نوینه رانی سیاسی، ئه م نماینده ده بو یان نیه کو نترولی خه لکان بکه ن.

دیموکراتی سیستمیکه که ههردهم پیکهاتوه له بهگژاچوونی بیروپا له نیو گرووپهکانی میللهندا. گهل کاری به سهر برپارگرتنهوه نیه، مه بهست لهو برپاره گرنگانه که سهبارته به پیشکوهوتنی ئابووری ولاته کهیه وهیه، به لکوو کاری گهل له بهستراوه به ههلبژاردنی پاکهته حیزبیه کانه وه و کیزان پاکهتی حیزبی ههلبه بژیرن که ئاواته بهرزهکانی میللهت دینیتیه دی. ئه ویش بهرپگای ئه وه بهرنامانهیه که ئهم چه ند حیزبه ههلبژیردراوه ههیه. کاری به گهله وه نیه که ئهم حیزبانه کی به سهروکی حیزبه کیهان ههلبه بژیرن و، ئهم حیزبانه نابیت له خوایانه وه سهروک بو میللهت به زوردی به سهپینن، به بی ههلبژاردنیکی راسته قینه.

وهک چوون له ۱۵ ویلیهتی ئامریکا ده بیینن که میللهت بو هی هیه دهسته لاتداریک لا بدات، ئه گهر چه ند نیسه یه کی خه لکی ئه مه یان خواست، ئه ویش ههر به شیوه ی ههلبژاردنیکی راسته قینه وهیه

سیستمی دیموکراتیش پیویستی به یاسای ههلبژاردنه وه ههیه. ئهم خاله گرنگی له وه دایه که کهس بو نه بیت به هه وه سی خو بی و پارتیه که ی بتوانیت یاسایه ک دابنیت که ده بیت هوی بهرزه وهندی حیزبه که ی و بردنه وه ی پارتیه که ی خو ی له ههلبژاردندا.

مافی دهنگدان بو گشت که سیکه که له ۱۸ سال به ره و ژوور بیت، ئه وانه ی تیکچوون یان دووچاری تاوانی گه وره بوون بو یان نیه مافی ههلبژاردنیان هه بیت، هه ندیک وولات ئه مه ی کردوه به یاسا که گشت که سنیک به پیی قانون ده بیت برپونه سهر سندووقی دهنگدانه وه، به لام ئایا ئهم شیوه زوریه مافه ره وکانی گشتی دینیتیه بهرئه نجام؟

له وولاته یه کگرتوهکانی ئامریکا ده لبژاردن بو هه موو پو ستیکی ئیداری ده کریت، به لام خه لکی بیزار بووه له م هه موو دهنگدانه جا ههر له بهر ئه وه شه وان کردوویانه به شیوازیکی بهرپوه جوون که ویلیه ته کان ته ماشای سهرووی خو یان ده کهن و بهو شیوه یه پوسته ئیداریه کان دابهش ده کهن.

ناسینه وه ی ههلبژاردنیکی سه رکه وتوو

۱- ههلبژاردنی گشتی

۲- سه ندووقی دهنگدان ته رخان کرابیت بو گشت خه لکان که مافی دهنگدانیان هه بیت

۳- ههر کهس وهک ئه وی دی مافی دهنگدانی ههیه

۴- ئیداره کردنی ئه وه مه لبه ندانه ده بیت بی لایه ن بن

۵- به پیی یاسا روژی دهنگدان ده بیت بهاریزریت

۶- ده رچوونی راپو رتی هاو سه نگ له میدیاکاندا

رپیکخراوه جه ماوه رییه کان توانای پیشکنینی ئهم ده زگیانه یان ههیه.

به ماف و رهوا ههر کهس بو هی هیه برپا بو دهنگدان له بنکه و سندووقی دهنگدانا به بی ترسی پارتیه کان یان لایه نهکانی دی وهک پولیس و ئاساییش و سه ربازه کان.

دوای تهواو بوونی ئهم ههلبژاردنانه، پرۆسه ی کوکرنه وه ی دهنگه کان ده ست پیده کات، له کو تایشدا دوو جو ره شیوه ی جیاواز ده توانریت بکریت بو به دامه زراندنی حکومهت، ئه وانیش به زورینه ی دهنگه یاخود به سیستمی هاو پرژه یی یه.

ئه وانه ی که زورینه ی دهنگیان به ده ست هی ناوه ده توانن به خو یان حکومهت پیک بینن که سه رکرده که ی خه لکی ناوچه یه کی دیاریکراوه وهک ئینگلستان، به مه ده لین ده سه لاتی تاکه حیزبی.

14:44 2006-2-4 به کاتی ناوهندی ئه وروپا

ئهوی دی پپی دهلین زۆرینهی زۆری دهنگهکان، لیره دا ئهم پارتیه که زیاتر ل ۵۱%ی دهنگی هیناوه بوی ههیه حکومهت پیک بێنیت. بهلام ئهگهر هاتوو دوو حیزب وهک یهک دهنگیان هینابوو ئهوا دهبیت دووباره ههلبژاردن له نیو ئهو دوو پارتیهدا بکریتهوه.

له کاتی دانانی حکومهتی هاوپیژیهی که زۆر جار له ئه ورووپادا باوه دهکریت، که چهن حیزبیک پیکهوه ههکمرانی بکهن و پۆسته ئیداریهکانیش به شیوهی ریژه دابهش دهکرین بۆ نمونه. له ۱۰% دهنگهکان ۱۰% پۆستهکانی بهردهکهویت.

ههرچی دهربارهی حیزبه هاوپهیمانه بچکولهکانهوه ههیه، دهکریت که ئهم حیزبانه پیکهوه ریژهی زۆرینه له پارلهماندا وهدهست بێن.

بۆ حیزبهکان ههمه جوړه سیستمی ههلبژاردن ههیه، یهکیک لهوانه ئهوهیه که پارتیهکان ناوی نمایندهکانی خوێ دهنووسینهوه له لیستی ههلبژاردنهکیاندا، جا چ به شیوهی جوغرافی بێت یان ناوچهیی. ههشه به ناوی یهک لیست خویان ههلبژێرن به بێ ئهوهی ئاماژهی نوینهرهکانیان بکهن.

له ههندیک وولاتاندا بۆ نموونه ئالمایا ههردووک سیستم به کار دهبریت به لیکدان یان به تیکهلی ههردوو شیوازه، که زۆرینهی دهنگه یان شیوهی ریژهیی بهکار دههین.

له ولاتی سوید دا سیستمی دیموکراتی نوینهرایهتی، ریژهیی بهکار دههینریت، به مانای ئهوهی که میللهت لیستی پارتیهکان و ناوی نمایندهی حیزبهکانی له بهر چاودایه.

لهم سیستمه دا ئهندامهکه بۆ نمونه، په یوهندی نیه بهوهی چهندهمین ناوه له نیو لیستی پارتیه ههلبژێردراوه کهیدا. بهلکو به زۆرینهی دهنگ نمایندهتی پی دهسپێردریت.

uynbas@hotmail.com